

Stiklestad 2030 – makt, myter og minner gjennom 1000 år

Et refleksjonsnotat

Stiklestad – et sted for metahistorie

Stiklestad har produsert fortellinger om vår fortid som berører vår forståelse som nasjon, om Norge i den store verden, om religion, tro og vantro, om makt og avmakt, myter, manipulasjoner, glemsel og minne. Fortellingene om Stiklestad har skiftet form, innhold, mening og betydning alt etter ståsted og intensjon. Det betyr ikke at "alt flyter", at enhver fortelling om Stiklestad er like mulig eller like sann, men at Stiklestad som sted og symbol fremstår som en metafortelling mellom fortid og nåtid, der fortellingene til forskjellige tider og i ulike sammenhenger er nøye knyttet sammen gjennom et kontinuerlig ønske om å utøve makt og kontroll over folk og verdier gjennom religiøse, politiske og/eller ideologiske virkemidler.

Det kanskje mest "virkelige", og det som fra mitt ståsted påkaller størst interesse ved Stiklestad som et tverrfaglig forskningsobjekt er at dette lille stedet på en og samme tid representerer et lite, tilfeldig og uforklart sted i Norgeshistorien, men samtidig står frem som et av Norgeshistoriens viktigste og mest innflytelsesrike steder i kraft av de historiske omstendigheter som stedet er tillagt gjennom sagatekstene, og som senere er raffinert og forsterket i skriftlige beretninger og muntlige fortellinger opp gjennom århundrene.

Stiklestad – mytenes og minnenes sted

Et prosjekt som har som mål å produsere ny kunnskap om Stiklestad til 1000-årsjubileet i 2030 må ikke bare ha som ambisjon å presentere fortellinger om Stiklestad i et 1000-årig tverrfaglig perspektiv, men å samle, sammenholde og analysere trådene i disse fortellingene og peke på de faktorene som opp gjennom århundrene har fastholdt og raffinert Stiklestad som en *metahistorie* om Norges framvekst og plass i et større felleskap av kristne nasjonalstater i utkanten av middelalderens Europa. En slik faktor er makthavernes alltid og til alle tider ubestridt behov for å fastholde sin makt og kontroll, først over regionen Trøndelag, siden over den norske kongens "riki" – det landområde som den norske kongemakten kunne utøve sin lovlige jurisdiksjon og regale rettigheter over.

Religion og verdslig politikk medierte maktutøvelsen til enhver tid, og denne har opp gjennom historien gitt seg til kjenne gjennom mange "ansikt": Myter og minner, uskrevne og nedtegnede der Stiklestad står frem som et symbol på nasjonen Norges framvekst og utvikling, er mer eller mindre tilfeldig bevarte brokker og bruddstykker av en maktens historie som viser oss fragmenter av denne virkeligheten, og som derfor representerer kilder til innsikt og forståelse av det samme. Og ute i landskapet finnes fortsatt bevarte spor etter en fortidig "virkelighet" som kan sette oss på sporet av opphavet og forutsetningene for *hvorfor* Stiklestad gjennom slaget på Stiklestad kom til å få den sentrale posisjonen i Norgeshistorien da kristendom og kongemakt gikk sammen og dannet det ideologiske og maktpolitiske grunnlaget for framveksten av en norsk stat. Gjennom gravhauger, hustuffer, fossile åkerlandskap, bautaer og produksjonsspor i utmarka representerer disse fysiske sporene historier, eller "materialiserte minner" som sammen med tekster og muntlige overleveringer kan

kaste lys over Stiklestad som fortellingen om hvordan kongeriket Norge fant en forankring i de dramatiske begivenheter omkring slaget i 1030, og hvordan denne historien siden ble fastholdt, raffinert og videreutviklet i tråd med landets åndelige og verdslige maktstrukturer.

Stiklestad - et sted for tverrfaglighet

Denne metahistorien er nedfelt gjennom langt tid, og i fragmentarisk form, i skriftlige og muntlige kilder, i visuelt materiale, i jordfunn, i kultur- og naturlandskapet, og kan derfor være gjenstand for observasjon og beskrivelse. For å forstå sammenhengene og de faktiske forholdene disse vidt ulike kildene beretter om fordres et koordinert og nøye avstemt samarbeid mellom forskere fra en rekke fagområder: historikere, filologer, religionsvitere, antropologer, arkeologer, vegetasjonshistorikere og andre spesialister som kan arbeide i team og med utgangspunkt i omforente problemstillinger.

Undertegnede er forankret i en historisk-arkeologisk forskningstradisjon, i seg selv en utpreget tverrfaglig disiplin, med statsdannelse og byutvikling i middelalderen som spesialiserte forskningsområder. Med dette som faglig bakgrunn vil jeg nedenfor risse opp noen forskningsperspektiv som tar utgangspunkt i Stiklestads arkeologiske kontekst og kildematerial.

Stiklestad – et sted i historien

Uten slaget på Stiklestad ser det ikke ut til at dette stedet har spilt noen vesentlig rolle i Norgeshistorien: Det er ikke fra skriftlige kilder kjent at stormenn eller høvdingeslekt skal ha hatt sine røtter her, slik som for eksempel på nærliggende steder som Egge og Haug. Verdal kirke er fylkeskirke, men skal ikke ha hatt status som hovedkirke og dermed et viktig element i kongemaktens forsøk på å utøve regional kontroll over viktige områder. Det er heller ikke kjent at andre sentralfunksjoner, som tingsted og kultplasser, som f.eks. på Mære, har eksistert i nærheten av Stiklestad. Stedet nevnes da heller ikke mange ganger i sagatekstene utenom i den konteksten stedet er blitt kjent for, slaget på Stiklestad og drapet på Olav Haraldsson.

Spørsmålet om hvorfor slaget sto akkurat *her* er kanskje i seg selv mindre interessant, men det er avgjørende hvis det er interessant å drøfte hvorfor, og under hvilke lokale forutsetninger Stiklestad ble arenaen for et av nasjonens viktigste historiske slag. Svaret på spørsmålet om hvilke omstendigheter som ledet opp til dette valget – hvis det noen gang var et valg – vil følgelig danne en viktig forklaringsbakgrunn for alt det som stedet Stiklestad gjennom myter, sagn og fortellinger siden ble forbundet med opp gjennom historien.

Hvilke faktorer kan så ha vært bestemmende for det faktum at slaget mellom bondehæren og kongshæren sto akkurat her? Er det militærtaktiske, topografiske, demografiske, politisk/økonomiske eller en kombinasjon av disse faktorene som har vært avgjørende? Eller er lokaliseringen av slaget mer eller mindre tilfeldig? Vi vet svært lite sikkert om dette fordi problematikken ikke har vært tatt opp i sin fulle bredde der ulike faktorer av de som er nevnt ovenfor er undersøkt og veid opp mot hverandre. Spørsmålet er imidlertid nært knyttet opp mot en mer generell problematikk som går på spørsmål omkring karakteren av bosetning, ressursflyt, eiendomsforhold og maktstrukturer i Værdalsregionen.

En som har uttalt seg om makt- og rikdomsforholdene i området er arkeologen Lars Stenvik. På bakgrunn av bl.a. en analyse av størrelse og mengden gravhauger i nær omkrets omkring Stiklestad kirke konkluderer han med at *"..det rundt Stiklestad må ha vært et maktsentrum utenom det vanlige."*¹ Dette kommer han bl a fram til gjennom å vise til tilsvarende konsentrasjoner av storhauger i Borre, på Åker og i Karmsundet.

Det kan være noe i dette resonnementet i den forstand at store gravhauger indikerer rikdom og sosial prestisje, og følgelig vil en større samling storhauger konsentrert på et lite område kunne indikere et rikt, prestisjetungt og dermed innflytelsesrikt område. Men samtidig vil en slik sammensetning også kunne peke mot en relativt jevn fordeling av rikdom, prestisje og innflytelse i samme område. Dersom en i snever forstand forstår "makt" som en sosial situasjon der noen få kan utøve en ønsket kontroll over folk og land, handler maktutøving om et fenomen karakterisert av at assymetriske sosiale relasjoner har oppstått gjennom en forskyvning og konsentrasjon av ressurser, prestisje, sosial og fysisk innflytelse og ut fra dette kan utøve kontroll over folk, ressurser og politiske beslutninger fordelt på få hender (individ, slekter, klaner osv.). En slik situasjon vil med utgangspunkt i en modell for tokning av fordeling og størrelse på gravhauger i et område markere seg fysisk på tilsvarende assymetrisk vis, nemlig at enkelte gravhauger står frem som vesentlig større og mer dominerende, enten alene eller i et felt, slik for eksempel Raknehaugen, Osebergshaugen og for den saks skyld Alstadhaugen står frem i landskapet.

Ut fra et slikt resonnement blir ikke konsentrasjonen av store gravhauger rundt Stiklestad i seg selv en entydig indikasjon på et "maktsenter", snarere indikerer det en opphopning av ressurser og rikdom fordelt på mange. Dette kan forklares med kontroll over produksjon av gods og varer som var etterspurt utenfor regionen hadde et betydelig volum men var fordelt på flere ledende slekter. Det er nærliggende å tenke på at en produksjon og omsetning av verdiprodukter som jern, pelsverk o.a. fra de store utmarksområdene inn mot svenskegrensen kan ha skapt en bakgrunn for en slik lokal rikdomsoppbygging i Stiklestadområdet. Andre indikasjoner på eksistensen av et makt- eller rikdomssenter i yngre jernalder ville ha vært en konsentrasjon av sentrumsfunksjoner som var viktige for en makthaver å beherske i datidens samfunnsorganisasjon, for eksempel blot- og offersteder, tingplasser og handels-/omlastningsplasser. Ikke noe slikt er sikkert påvist i Stiklestadområdet, bortsett fra tunanlegget på Hegstad som Stenvik foreslår kunne ha vært en samlingsplass for en hird. En hird var på denne tiden en stormanns private hærfølge som antagelig flere innflytelsesrike personer i bondesamfunnet kunne ha omgitt seg med.

Stenviks hypotese er interessant og utfordrende, men stiller mange flere spørsmål enn det er foreløpig er svar på. Uansett representerer disse tankene et spennende og fruktbart utgangspunkt for en bred arkeologisk inventering i det området Stenvik forstiller seg som et "maktsentrum" i den hensikt å et klarere bilde av gårdstruktur, eiendomsforhold og ressursflyt i og omkring Stiklestad. På denne måten kan vi skaffe oss mer manifeste indikasjoner på nærværet av et "maktsentrum" i Stiklestadområdet.

¹ Alsaker, S.K., mfl. (red): *Trøndelags Historie, bind 1: Landskapet blir landsdel, fram til 1300*. Trondheim 2005, s. 140

Undersøkelser av ressursutnyttelsen i utmarksområdene ville for eksempel kunne kaste nytt lys over produksjonsforhold og kommersiell aktivitet i området.

Ytterligere et interessant forhold som kunne vært gjenstand for undersøkelse er at Verdal ved utgangen av høymiddelalderen hadde flest navnegårder av samtlige bygder i Trøndelag, nemlig 180, mot f.eks Inderøya 164, Orkdalen 141 og Strinda 110.² Og Verdølafylket var langt fra det største av jordbruksbygdene blandt de trønderske fylkene. Hvilke forhold ligger til grunn for en slik konsentrasjon av navnegårder i dette området? Ble verdiprodukter i stor skala hentet ut av de se store utmarksområdene mot Sverige? Eller var leden til Jämtland i Sverige kontrollert og beskattet av stormenn med røtter i Stiklestadområdet?

Hvis det nå alternativt ikke er, slik som Stenvik hevder, nemlig at slaget ved Stiklestad kan forklares ved at Stiklestad var et regional maktsentrum, må det være *andre*, eller i alle fall *tilliggende* forhold som har vært bestemmende for slagplassen. I vår sammenheng er det verd å gjøre en vurdering av slike alternative forhold som kan ha vært til stede ut fra foreliggende data. Jeg skal antyde noen muligheter nedefor:

Vender vi oss til sagatekstene er for eksempel Snorre i Olav den Helliges saga temmelig tydelig på hvorfor slaget kom til å stå ved Stiklestad: *"(L)endmennene og bøndene hadde samlet en veldig hær, så snart de fikk vite at kongen hadde kommet østfra Gardarike og hadde kommet til Svitjod. Da de fikk høre at kongen hadde kommet vest til Jemtland og at han ville dra vest over Kjølen til Verdal, dro demed hæren inn i Trondheimen og samlet sammen hele almuen der, både frie menn og trelle, og for så inn til Verdal..."*

Mao, slaget stod på Stiklestad fordi ferdselsåren Olav hadde valgt gikk denne veien og bondehæren ville stoppe ham før han kunne bite seg fast på norsk side og kanskje mobilisere ytterligere folk. Bondehæren beveget seg mot kongshæren som kom østfra ned Verdalen og samlet seg der det var et naturlig samlingspunkt mellom land og sjø nær der Olavs hær måtte passere. Stiklestad ble det naturlige valget ut fra dette, og kanskje også særlig valgt ut fra rent taktiske overveielser. Bondehæren hadde fordel av å være numerisk overlegen og kunne i utgangspunktet ha hatt muligheter til å velge terreng og slagsted i forhold til det. En større hær krevde åpent lende og terrengformasjoner som de kunne utnytte i ulike sekvenser av slaget. Hærene som møttes på Stiklestad var ikke spesielt store, og slaget var på ingen måter spektakulært, ei heller i norsk sammenheng, men likevel deltok det nok samlet opp mot et par tusen mann i slaget. Det må ha forutsatt relativt åpent og fritt lende, slik det aktuelle slagområdet omkring Stiklestad kirke har vært. Dette er en forklaring som kan høve godt med det vi vet om taktisk tenkning og krigføring ved tusenårskiftet, og slik sett kan lokaliseringen av slaget alternativt forklares som en kombinasjon av kongens veivalg østfra og et taktiske valg av slagarena fra bondehærens ledes side. Men her er det rom for betydelig mer forskning og undersøkelser, både fysisk i terrenget - slagstedets lokalisering og topografi er vel ikke endelig avklart - og i skriftlige kilder på bakgrunn av kjennskap til datidens krigføring og taktiske spill.

² Skjevik, O. ibidem s 240f

Sammenfatning

"Det var *rikskongedømmet* som styrket kong Olav Haraldssons virksomhet, død og helgenverdighet" skriver historikeren Per Sveaas Andersen³ og oppsummerer dermed i få ord hva slaget ved Stiklestad opp gjennom århundrene har betydd og symbolisert i vår nasjonale historie. Jeg har ovenfor forsøkt å skissere et perspektiv for 1000-årsprosjektet ut fra den samme forståelseshorisonen. Jeg har brukt nøkkelordene *makt, minne og myte* som en klisjemessig, men malende karakteristikk av det historiske vrakgodset som målbærer denne "metahistorien" opp gjennom århundrene. I denne historien har Stiklestad kommet til å danne et viktig symbol for framvekst og utviklingen av Norge som stat og nasjon. Prosjektets obvergrepene tanke skulle kunne være å beskrive og framstille denne metahistorien gjennom bruken av Stiklestad som nasjonalt samlingsymbol, der virkemidlene for nasjonal maktutøving har vært politiske og religiøse instrumenter.

Videre har jeg gjort ultrakort og overflatisk rede for noe jeg mener kan/bør være sentrale arkeologiske problemstillinger knyttet til behovet for å forstå Stiklestad som et "sted i historien" (som er noe annet enn "et historisk sted"). Med dette som utgangspunkt vil det være mulig å skape en bakgrunn for å forstå og forklare hvorfor slaget i 1030 mellom kongen og den trønderskdominerte bondehæren sto akkurat her.

Ttrondheim 25.11.2011

Axel Christophersen
Professor i historisk arkeologi,
direktør
NTNU Vitenskapsmuseet

³ Sveaas Andersen, P. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*. Oslo/Bergen/Tromsø 1977